

זיוית ברלינר

בין "שלא נשאר משערותיה" לבין "טבלה כדין"

עיון בהשתלשלות ההלכה ובהגדרת תפקיד הבלנית

- א. מבוא
- ב. הצורך באישה נוספת בעת הטבילה: מקורות הדין בספרות הראשונים
- ג. האם נחלקו הרא"ש והראב"ד?
- ד. מפרשי ה'שולחן ערוך' והאחרונים: צריך לעמוד על גבה וכשאינ מי שתעמוד על גבה
- ה. בין "שלא נשאר משערותיה" לבין "טבלה כדין"
- ו. הבלנית: תפקידים נוספים
- ז. דברי הרב וואזנר כבסיס להרחבת תפקיד הבלנית
- ח. יתרונות וחסרונות בפעילות הבלניות כיום
- ט. סיכום: הצעה לדפוס פעולה הלכתי מכבד

א. מבוא

מאמר זה מבקש לדייק את תפקידה של האישה המתלווה אל הטובלת ומסייעת לה בטבילתה, כעזר ביד האישה המתכוננת לטהרתה; המאמר נכתב מתוך תחושה כי בחלק מהמקוואות מתקיימת מציאות שיסודה בכוונה טהורה אך בפועל גורמת היא לנשים רבות עוגמת נפש ופוגעת ביכולתן לקיים את המצווה במלאות ומתוך שמחת הלב. מכיוון שמטרת המאמר היא לדייק את הגדרת תפקידה של הבלנית אמעט לעסוק במידת החיוב בליווי בעת הטבילה ובשאלת כשרותה של טבילה ללא ליווי, ואתיחס לנקודות אלו רק כשלב בדיון המרכזי.¹ עיוננו יבחן את הגדרת הדין שלפיו "תעמוד

1 על סוגיה זו כבר כתבו כמה מחברים. ראו: הרב בנימין ונעה לאו, "גבולות האחריות של הבלנית", שו"ת, 8 (כסלו תשע"ז); הרב יהושע ואן-דייק, "נוכחות בלנית בשעת טבילת האשה מנידתה", תחומין, לז (תשע"ז), עמ' 202-208.

על גבה אישה" בעת הטבילה, ויציג את הגישות השונות בראשונים ביחס לתפקידה של אישה זו, ואת הנפסק להלכה - ב'שולחן ערוך' ובספרי האחרונים. במסגרת זו נעמוד גם על ההבדלים בין הדרישות שלהן עוגן הלכתי לבין דרישות שמקורן במנהג או בצרכים המשתנים מעת לעת. כן נעסוק בשאלת תודעתה הרצויה של הבלנית ומכוח מה צריכה עבודתה להתבצע: האם בתפקידה כלולה תודעה של אחריות על כשרותה של הטבילה ופיקוח על התהליך כולו, או שמא יש לצמצם את גבולות הגזרה של התפקיד לצפייה בשיער ארוך הנוטה לצוף על פני המים? נבחן את השתלשלות הדין - כדין שנועד בעיקרו לפתור בעיה אפשרית העשויה להתקיים בטבילה - ואת התפתחותו לאור המקורות ההלכתיים ולאור הנהוג בקהילות. תקוותי היא כי נשים החפצות לטבול בליווי בלנית אך רוצות לשמור על האוטונומיה של טבילתן תמצאנה תועלת בדבריי; וכמותן גם בלניות המעוניינות להגדיר את גבולות הגזרה של האחריות המוטלת על שכמן.

ב. הצורך באישה נוספת בעת הטבילה: מקורות הדין בספרות הראשונים

הדרישה שאדם נוסף ינכח בעת טבילת אישה לנידתה אינה מצויה במשנה או בגמרא ומקורה בדברי הראשונים. בגמרא במסכת חולין (לא ע"ב)² נחלקו אמוראים בשאלה האם נצרכת כוונה בטבילת נידה ובסוגיה זו מתוארת דוגמה לטבילת אשה לנידתה ללא התייחסות לצורך בליווי או פיקוח על הטבילה. הצורך באישה נוספת שתתבונן בטובלת בעת טבילתה נזכר רק בספרות הראשונים והם אכן התייחסו לדין זה כמחודש; להלן נעיין בדבריהם ובאופן שבו נפסקו להלכה.

הראשון שהעיר על הצורך בליווי בעת הטבילה היה הראב"ד שכתב:

וכשהאשה טובלת צריכה שתעמוד אחרת, על גבה ותראה שלא נשאר משערוותיה על פני המים או שתכרוך שערה על ראשה בדבר שאינו חוצץ כגון תיכי חלילתא

2 הסוגיה עוסקת באישה שנפלה לנהר והאמוראים נחלקו האם נדרשת כוונה בעת הטבילה והאם האישה עולה מטומאתה, אך לכולי עלמא אין צורך בפיקוח על הטבילה. מעורבות נשים נוספות בטבילה מתוארת במשנה (נידה ב, א) כדרישה חריגה הנצרכת כשמדובר בטבילת נשים שאינן מסוגלות לבדוק את עצמן ולטבול בעצמן.

שאינן מלוכלכות שהמים יכולין לבא בהם כדאמרינן לקמן, אי נמי בחוטי שער שאינן חוצצין ואפילו הן מהודקין.

(הרב אברהם בן דוד, בעלי הנפש, שער הטבילה, סימן א)

כידוע, כאשר שערה של האישה אינו נמצא כולו מתחת לפני המים, הטבילה אינה כשרה.³ הראב"ד חשש ממצב שבו חלק מהשיער יצוף על פני המים, ונוכחות אישה נוספת נועדה למנוע מצב זה. לצד דרישה זו הציע הראב"ד אפשרות אחרת: כריכת השיער "בדבר שאינו חוצץ" או "בחוטי שיער".

אומנם דברי הראב"ד מנוסחים באופן מחייב וכוללני, אך נראה שאין הם באים אלא לפתור בעיה מסוימת - "שלא ישאר משערותיה על פני המים" - וממילא שבהיעדר הבעיה (שיער קצר; קיומן של דרכים אחרות לוודא את שלמותה של הטבילה) אין צורך בפתרון זה. כמו כן, הראב"ד אינו מעדיף את הפתרון הראשון (נוכחות של אישה אחרת) על פני האפשרות השנייה (כריכת השיער בדבר שאינו חוצץ או בחוטי שיער). העדפה לפתרון הראשון מצויה בדברי הרשב"א שבנוגע לטבילה תוך כריכת השיער בחוטים כתב כי "עלתה לה טבילה", ואילו להעמדת אישה על גבי הטובלת התייחס כפתרון ראוי לכתחילה:

האשה צריכה שתעמוד אשה אחרת על גבה בשעת טבילה ותראה שלא יהא שער משערות ראשה צף על פני המים. כרכה שערותיה על ראשה בדבר שאינו חוצץ כחוטין וכיוצא בהן מן הדברים שאינן חוצצין אף על פי שטובלת בינה לבין עצמה עלתה לה טבילה וטהורה. ויצאו דברנו בטהרה.

(הרב שלמה בן אדרת, תורת הבית הקצר, בית ז, שער ז)

לדברי הרשב"א עדיפה אפוא נוכחותה של אישה נוספת בעת הטבילה על פני כריכת השיער בדבר שאינו חוצץ; אלא שניתן להסביר העדפה זו כתלויה בחשש שמא אותו דבר שבו כורכת האישה את שערה יחוצץ בכל זאת (ראו שבת נז ע"א) ולפיכך אם אפשר להיעזר בפתרון אחר שאין לגביו ספקות מחשש לחציצה - כך עדיף.⁴ גם הרא"ש התייחס לחשש לטבילה פסולה בשל השיער הנשאר חוץ למים וכך כתב:

3 ראו: ספרא, אמור, פרשה ד; עירובין ד ע"ב; סוכה ו ע"א; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קצח, סעיף א.
4 ודאי לשיטת החוששים לדברי הרמ"א (שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קצח, סעיף ב) שאין לטבול גם בדברים שאינם חוצצים.

נידה יכולה לטבול בבגדיה⁵ לפי שהמים נכנסים תחת הבגדים. וצריך שתהא אישה עומדת עליה בשעת טבילה שתראה שנכנסה כולה במים שלא נשאר משערותיה בחוץ.

(רבנו אשר, הלכות מקוואות, סימן כח)

בשונה מהרשב"א והראב"ד, הרא"ש לא הזכיר פתרון אחר לבעיית השיער הצף אלא כתב שנדרשת נוכחות אישה נוספת. מדברי בנו נראה כי לדעתו החשש אינו רק מחמת השיער הצף אלא בכלל שחלק מן הגוף לא ייכנס כולו למים:

צריך שיכנס כל גופה ביחד למים. לכך צריך לעמוד אישה עליה לראות אם נכנסה כולה במים.

(הרב יעקב בן רבנו אשר, קיצור פסקי הרא"ש, נידה, סימן ב)

כיוצא בזה כתב גם ר' אהרון הכהן מלונגיל בספרו 'אורחות חיים' (הלכות טהרת הנידה וטהרת הכלים, אות י). יצוין כי בניגוד לשיער שהטובלת אינה יכולה לחוש בו במידה שהוא צף, כאשר מדובר בגוף - החשש קטן יותר; אך ייתכן מצב שבו הגב אינו נמצא כולו במים והאישה לא תהיה מודעת לכך.

ב'כלבו' הובא - בשם מהר"ם מרוטנבורג, רבו של הרא"ש - כי האישה המלווה את הטובלת צריכה להיות יהודייה שגילה למעלה משתיים עשרה:

כתב הר"מ נ"ע [=נוחו עדן] אישה שטובלת צריכה להוליך עמה אשה יהודית, או בעלה, או נערה שהיא גדולה יותר מ"ב שנים ויום אחד לראות אם טבלה כדין אבל לא גויה, הואיל ואתחזק איסורא.

(ספר כלבו, סימן פו)

בלשונו של מהר"ם מרוטנבורג מתוארת האישה המתלווה לטובלת כמי שבאה "לראות אם טבלה כדין". ניסוח זה קרוב יותר לתפיסה הדורשת השגחה על מעשה הטבילה יותר מאשר תפיסה המבקשת לפתור בעיה ספציפית; ואכן מהר"ם אינו מתייחס במפורש לשיער העשוי לצוף מעל פני המים. כמו כן, כאן לראשונה אנו מוצאים התייחסות לשאלה מי יכולה ללוות את הטובלת; הדרישות הנזכרות כאן - יהודייה ובוגרת - קרובות מאוד לגדרי הנאמנות של עד אחד, וראו להלן.

5 גם בהלכות נידה בקיצור כתב הרא"ש דין זה אך בתיאור הטבילה כתב "ותפשוט חלוקה ותטבול". ראו מעדני יום טוב על הלכות מקוואות לרא"ש, סימן כח, אות ד.

נסכם את דברינו עד עתה. הצורך בנוכחותה של אישה נוספת בעת הטבילה אינו נזכר במשנה ובגמרא. הראב"ד הוא שהעלה לראשונה צורך זה כפתרון אפשרי לבעיית השיער הצף, אך הוא הציע גם פתרונות נוספים. הרשב"א ציין אף הוא את שני הפתרונות, אך בדבריו ישנה העדפה לנוכחות האישה הנוספת; גם בדבריו אין מדובר אלא בפתרון בעיית השיער הצף - בעיה שאינה הכרחית ושניתן למצוא לה פתרונות נוספים. הרא"ש התנסח באופן הקרוב ללשון הראב"ד והרשב"א (כלומר ראה בכך בעיה מקומית שיש להציע לה פתרון) אך לא הציג פתרונות נוספים, וכן נראה כי הוא חושש לכשרות הטבילה בכלל ולא דווקא לשיער. לעומת כל הנ"ל, מלשונו של מהר"ם מרוטנבורג שהובאה ב'כלבו' נראה כי לדעתו יש צורך בעדות על כשרות הטבילה.

ג. האם נחלקו הרא"ש והראב"ד?

דברי הרא"ש הובאו להלכה בספרו של בנו ר' יעקב בעל ה'טור':

כתב אדוני אבי הרא"ש ז"ל ותעמיד אשה על גבה בשעה שהיא טובלת שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על פני המים. והראב"ד כתב אם כרכה שער ראשה בדבר שאינה חוצץ בחוטי שער וטבלה בינה בין עצמה עלתה לה טבילה. (הרב יעקב בן רבנו אשר, טור, יורה דעה, סימן קצח)

ה'טור' ציטט תחילה את דברי אביו הרא"ש על אודות הצורך באישה נוספת מחמת חשש השיער הצף; ואחריהם הזכיר את הצעתו של הראב"ד המאפשר טבילה בדבר שאינו חוצץ. אופן הצגת הדברים מורה לכאורה כי דברי הרא"ש מנוגדים לדברי הראב"ד; אולם מפרשי ה'טור' נחלקו בעניין זה.

בחיבורו 'בית יוסף' האריך ר' יוסף קארו בעניין זה והוכיח כי אין מחלוקת בין הרא"ש לראב"ד: "ואף על פי שמתוך לשון רבינו נראה לכאורה דלחלוק על דברי הרא"ש הביא דברי הראב"ד, אין לפרש כן". ה'בית יוסף' הראה כי הרא"ש עצמו כתב שניתן לטבול כשהשיער אסוף בחוטי שיער, ולפיכך ברור כי אין כל בעיה לדעתו לפתור לכתחילה את חשש השיער הצף בדרך זו. פרשנותו של ה'בית יוסף' מניחה שכל תפקידה של המלווה הוא לוודא שהשיער לא צף, ואם חשש זה נפתר בדרך אחרת - אין כל בעיה בטבילה ללא מלווה.⁶

6 לעומת זאת, כאשר הבית יוסף דן בדברי הראב"ד הוא מקביל אותם לתיקון המוצע אצל הרשב"א בתשובה (הרב שלמה בן אדרת, שו"ת הרשב"א החדשות, יורה דעה, סימן קכ) שאפשר לאישה לטבול כששערותיה כרוכות בחוטי צמר רופפים. הבית יוסף כתב שגם בין הראב"ד לבין הרשב"א אין מחלוקת

ר' יואל סירקיש, ה'בית חדש', חלק על ר' יוסף קארו והסביר את הסדר בדברי ה'טור' כמורה על מחלוקת בין הרא"ש והראב"ד. לשיטתו, כל הראשונים פוסקים שלכתחילה על האישה לטבול בנוכחות אישה נוספת; והב"ח מוסיף ומחדש כי לפי הרא"ש (שכתב את דבריו באופן פסקני יותר) אם אישה יכלה לטבול בנוכחות מלווה ולא עשתה כן (אלא כרכה שיערה וטבלה) ייתכן שהיא צריכה לטבול שוב:

דאלמא דכשאפשר שתעמוד אישה על גבה אין לה לסמוך על כריכת שער ראשה לכתחילה, ואפשר דאם עברה על אזהרה זו צריכה לטבול שנית.
(הרב יואל סירקיש, בית חדש, יורה דעה, סימן קצח, ס"ק לו)

הב"ח הבין אפוא כי על פי הרא"ש, גם בהימצא פתרון אחר לחשש השיער הצף - אין ראוי לעשות כן כשאפשר לטבול בנוכחות אישה אחרת; לא עוד אלא שאפשר כי התעלמות מ"אזהרה" זו מחייבת את האישה לטבול שנית. מובן שמסקנה חריפה זו אמורה רק אליבא דהרא"ש, ואילו לפי הראב"ד אם האישה כרכה את שערותיה בדבר שאינו חוצץ וטבלה לבדה, היא אינה צריכה לשוב ולטבול - גם אילו הייתה בידה האפשרות לטבול בנוכחות חברתה.

ד. מפרשי ה'שולחן ערוך' והאחרונים: צריך לעמוד על גבה וכשאינ מי שתעמוד על גבה

כאמור, ר' יוסף קארו פסק להלכה שאישה נוספת תנכח בעת הטבילה וכך כתב ב'שולחן ערוך':

צריך לעמוד על גבה יהודית גדולה יותר מי"ב שנה ויום אחד בשעה שהיא טובלת שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על פני המים. ואם אין לה מי שתעמוד על גבה, או שהוא בלילה, תכרוך שיערה על ראשה בחוטי צמר או ברצועה שבראשה, ובלבד שתפרם או בשרשרות של חוטים חלולות או קושרת בגד רפוי על שערותיה.

(הרב יוסף קארו, שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קצח, סעיף מ)

הם נקטו דוגמאות שונות. מההקבלה לשאלה שנשאל הרשב"א ומהתנסחותו של הבית יוסף עצמו - "ללמדנו תיקון לטבול בלא אשה עומדת על גבה" - משתמע כי טבילה בליווי אישה נוספת היא הדרך המועדפת והדרכים האחרות אומנם לא נדחו אך הן אופציה שנייה בלבד. ואכן, בשולחן ערוך (יורה דעה, סימן קצח, סעיף מ) פסק ר' יוסף קארו שעדיף לטבול כשאישה נוספת צופה בטבילה.

טעם הדין כאמור במפורש ב'שולחן ערוך' הוא חשש השיער הצף. באותו סעיף פסק ר' יוסף קארו גם את דברי מהר"ם מרוטנבורג ביחס לזהות המלווה: יהודייה ובת למעלה משתיים-עשרה.

בדברי המהר"ם שהובאו ב'כלבו' נזכר כאמור הביטוי "אתחזק איסורא", ונראה שלא-לחינם נקט מהר"ם לשון זו. האישה הטובלת היא בחזקת טמאה, וכיוון ש"עד אחד נאמן באיסורין" (יבמות פז ע"ב), נדרשת כאן, לפי המהר"ם, עדות של עד אחד (במקרה זה אישה, היכולה להעיד עדות של עד אחד; ראו שם) על כשרות המעשה. הגדרה זו מסבירה גם את הצורך במלווה שגילה למעלה משתיים-עשרה. ואכן הגר"א ביאר ש"בדבר דאתחזק איסורא אינו נאמן הקטן אפילו בדרבנן... וכל שכן עכו"ם דלא מהימן בכלל".⁷ אף ה'סדרי טהרה' התייחס להגבלת הגיל על פי הגדרים ההלכתיים של נאמנות עד אחד באיסורים והסביר לאורם גם את מערכת היחסים בין הטובלת לבין המלווה:

וצריך לומר דהכא הוי כמו בידו לתקן, כיון שהטובלת צוותה עליה שתראה אם טובלת שפיר, והטובלת יש בידה לתקן משום הכי הוי כמו שהוא בידה לתקן, דאי לא תימא הכי הא קיימא לן דאין עד אחד נאמן במלתא דאתחזק איסורא, והכא הא אתחזק איסורא...

(הרב אלחנן אשכנזי, סדרי טהרה, שירי טהרה, סימן קצח, ס"ק עח)

כידוע, עד אחד אינו נאמן במקום שבו הוחזק איסור אלא אם כן הסיטואציה היא כזו שבה "בידו לתקן". לדברי ה'סדרי טהרה', נאמנותה של המלווה מבוססת על היותה שליחה של הטובלת שבידה לתקן את טבילתה-שלה, אם יהיה בכך צורך, וכך היא מקנה למלווה נאמנות כעד אחד.

התייחסות נוספת לדינה בדיעבד של טבילה ללא מלווה, לחשש השיער הצף, ולמידת הרלבנטיות שלו במצבים שונים מצויה בדברי מהרש"ק על הרא"ש:

וצריך שתהא אשה עומדת עליה וכו' - וכמו כן כתב הרשב"א בתורת הבית, ומדברי הטור יראה דאפילו בדיעבד לא הוי טבילה, אלא שכורכת שיערה בדבר שאינו חוצץ דאז הוי טבילה. כמ"ש הראב"ד ע"ש ומכל מקום נראה דוקא באשה שאינה זריזה ובהולה במים אבל היכא שזריזה ואינה נבהלת במים ותפסה שיערה

7 הרב אליהו מוילנה, ביאור הגר"א, יורה דעה, סימן קצח, ס"ק מה. נראה שכוונתו היא שכל שכן בהקשר שלנו שבו מדובר באיסור מדאורייתא, אך לא ניתן להסיק מדבריו בבירור כיצד הוחזק כאן האיסור וממילא על מה מעידה המלווה. הרחבה בעניין דברי הגר"א ראו להלן בסעיף ז.

בידה עד שהמים עולים היטב על ראשה ואז פתחה ידיה הוי שפיר טבילה ובשעת הדחק יכולה לסמוך על זה.

(הרב שמואל קאיינובר, תפארת שמואל, על הלכות מקוואות לרא"ש, סימן כח)

מהרש"ק נוטה אף הוא להצעתו של הב"ח בדבר הבעייתיות של טבילה בלא מלווה, אך הוא מסייג זאת למקרים שבהם לא היה תיקון לחשש השיער הצף. מלבד זאת הוא מציין כי לא תמיד יש צורך בפתרון הליווי שכן חשש השיער הצף רלבנטי רק כאשר האישה "אינה זריזה ובהולה במים". לדעתו אפוא בקרב נשים הבטוחות בטבילתן אין חשש כזה, וממילא אין להן צורך במלווה או בכריכת שיער. ואחרי הכול, מסייג המהרש"ק את היתרו לשעת הדחק בלבד.

דברי מהרש"ק משמעותיים מאוד בדיון על מעמדה של טבילה ללא ליווי. אומנם הוא נוטה להחמיר ולפסול טבילה כזו, בדומה לב"ח, אך שלא מאותו טעם שציין הב"ח: הב"ח התייחס לליווי הטובלת כתקנת חכמים, ופסל את הטבילה מחמת עצם המעבר על התקנה (אך כתב זאת רק על דרך אפשר, אולי מחמת החידוש שבדבר); ואילו מהרש"ק התייחס אליה כאל פתרון לחשש מציאותי שהצורך ליישמו עשוי להשתנות על פי המציאות המשתנה ("נשים זריזות" או אישה בעלת שיער קצר שאינו יכול לצוף).

ר' עקיבא איגר התייחס אף הוא לסוגיה זו, וכתב שיש לפסול טבילה שנעשתה ללא ליווי וללא כריכת השיער.⁸ הוא הסתמך על לשון הבדיעבד המצויה ב'תורת הבית' וכן על דעת הב"ח ומהרש"ק.⁹

לסיכום, אומנם בגמרא ובמשנה לא מופיע החיוב לטבול בנוכחות אישה נוספת, אולם אחר שהראשונים חידשו צורך זה כתקנה לחשש השיער הצף, ישנה הסכמה רחבה בקרב הפוסקים שכך יש לטבול לכתחילה וכן שיש להעדיף את הטבילה בנוכחות אישה על פני כריכת השיער בדבר שאינו חוצץ. הפוסקים נחלקו האם בכל מקרה יש להקפיד על תקנה זו, או שמא היא נועדה רק למקרים שבהם יש חשש לשיער צף.¹⁰ יש

8 הרב עקיבא איגר, שו"ת ר' עקיבא איגר, מהדורא קמא, סימן קיד.

9 גם הרב רחמים חי חויותא הכהן (שו"ת שמחת כהן, יורה דעה, כרך ב, סימן עב) כתב שיש לפסול את הטבילה; הוא הכשיר זאת רק בדוחק כשהאישה משוכנעת ששערה לא צף. בספרו ילקוט כהונה הוא הוסיף וכתב כי אם אישה טבלה לבדה והיא אומרת שברור לה שלא נשארה אפילו שיערה אחת חוץ למים - ראוי לה להחמיר אך מעיקר הדין אפשר להקל. בהערות על אתר הוסיף שדין זה הוא מחמת נאמנות האישה ו"מה לי ברי שלה, מה לי ברי של חברתה".

10 מבלניות מנוסות שמעתי שנטיית השיער לצוף קיימת בעיקר אם הוא יבש ולכן כיום מכיוון שרוב הנשים מתקלחות שנית במקווה, גם אם את החפיפה ערכו בכיתן, שערה של הטובלת רטוב ולכן על פי רוב הוא שוקע במים ואינו צף.

מן הפוסקים שכתבו כי ביטולה של התקנה פוסל את הטבילה, אם מפני שהאישה עברה על דברי חכמים אם מפני שנותר ספק בעניין השיער.

ה. בין "שלא נשאר משערותיה" לבין "טבלה כדין"

כפי שכבר ציינו, בדברי הראשונים יש להבחין בין דברי הרא"ש, הראב"ד, והרשב"א, שהתייחסו לשיער הצף בלבד ולא הגדירו כלל את זהות המלווה וגילה, לבין המובא בשם מהר"ם מרוטנבורג שהתייחס לגיל המלווה והשתמש במונח 'אתחזק איסורא' וכן התייחס לטבילה כולה ולא לחשש השיער הצף בלבד ('לראות אם טבלה כדין', 'לראות טבילתה', בלשון מהר"ם מרוטנבורג; וב'טור' וב'אורחות חיים': 'כל גופה וכן שערותיה').

הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מצאנז'קלויזנבורג העיר על ההבדל בין סיעות הראשונים וציין כי אומנם מדברי ה'אגור', ה'כלבו', ה'שערי דורא' וסיעתם יש מקום לומר כי אכן נדרשת השגחה כללית על הטבילה, אולם להלכה פסק ר' יוסף קארו כשיטת הרא"ש, הראב"ד והרשב"א, שצמצמו את הדין לצפייה בשיער ואף הביא את האפשרות לכריכת שיער.¹¹

כך כתב הרב הלברשטאם:

ובגוף דברי המחבר שצריך להעמיד יהודית גדולה, היה נראה שזה דייקא ביש לה שערות, אבל אינו עיכובא, שהרי אם אין לה מי שתעמוד על גבה או בלילה תכרוך שערה וכו' כמו שכתב המחבר שם, ועל כרחך שזה רק לגבי שערה, שהרי המחבר לא כתב שתעמוד ותשגיח אם טבלה שפיר.

ובבית יוסף שם מהכלבו והאגור בשם מההר"ם מרוטנבורג, אישה שטובלת צריכה להוליך עמה אישה יהודית או בעלה וכו' לראות אם טבלה כדין עיין שם, והוא באגור הלכות טבילה סי' אלף שפ"ז עיין שם. וכן בתשב"ץ דיני טבילה סי' תפ"ג, ואשה שטובלת צריכה חברתה עמה לראות אם טבלה כדין או בעלה וכו' עיין שם. נראה שבכל גוונא, ואף בלית לה שערות, צריכה חברתה לראות אם טבלה שפיר. וכן הוא גם בשערי דורא הל' נדה סי' כ', ויהודית רואה אם טבלה בטוב או בעלה עיין שם.

אך למה בשו"ע העתיק המחבר רק לגבי שערות, והוא מה שכתב הטור מהרא"ש הנ"ל, וכן הביא הבית יוסף שם מלשון הראב"ד בבעלי הנפש והרשב"א בתשובה,

11 אכן, ר' יוסף קארו קיבל מן הראשונים האחרים את הצורך ביהודייה שגילה מעל שתיים עשרה.

שנראה דהם סוברים שרק בשערות איכא החשש ששערה אחת תצוף על פני המים ולא תוכל להרגיש בזה, ולזה בכרכה שערה שפיר דמי, אבל בלא שערה אין צריך להעמיד אישה לראות אם טבלה כדין, ובשו"ע סתם המחבר כדעה זו ולא כהנך ראשונים שנקטו סתמא שצריך להעמיד אישה ודו"ק.¹²

(הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, שו"ת דברי יציב, יורה דעה, סימן צה)

הרב הלברשטאם הבחין אפוא באופן עקרוני בין שתי השיטות: לדעתו, השיטה הראשונה מתייחסת לשיער הצף ורק לו; ואילו לפי השיטה השנייה נדרשת השגחה על הטבילה עצמה. מהניסוח ב'שולחן ערוך' מסיק הרב הלברשטאם כי השיטה שלפיה יש צורך בהשגחה על הטבילה לא התקבלה להלכה.

למעשה, שנים לא-מעטות לפני הרב הלברשטאם כבר הבחין הרב יחיאל מיכל אפשטיין, בעל 'ערוך השולחן', בין שתי הגישות; אלא שבעוד הרב הלברשטאם התייחס למגמה בדברי הראשונים, הרב אפשטיין הבחין בין הדין שנפסק להלכה, ונושא אופי פונקציונלי, לבין מה שנהוג בפועל בקהילות השונות:

דבר ידוע דכשהאדם נכנס למים שערות הראש מפני קלותן שטין על פני המים וכשהיה אפילו שיער אחד חוץ למים הוה כלא טבלה ולכן כתבו רבותינו שלא תטבול לבדה אלא שתעמוד עליה בעת הטבילה אשה גדולה בשנים לא פחות מ"ב שנה ויום אחד שתהיה בת דעת והיא תראה שלא תשאר אף שערה אחת חוץ למים ושלא תהא צף על פני המים.

ולבד זה ידוע שנשים ילדות מבוהלות בעת הכנסן למים ויכול להיות שלא תטבול יפה ולכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל שעומדת אשה עליה בעת בטבילה וקורין לה טוקערי"ן אמנם אם היא בכפר ואין אשה על גבה לא מפני זה תעכב הטבילה וכתבו הטור והשו"ע בסעי' מ' שתכרוך שערה על ראשה בחוטי צמר או פשתן...

(הרב יחיאל מיכל אפשטיין, ערוך השולחן, יורה דעה, סימן קצח, סעיף פז)

הפסקה הראשונה מתייחסת לדין המוסכם על כול: התקנה לשיער הצף. הפסקה השנייה לעומתה מתייחסת לבעיה אחרת: השאלה האם ניתן לסמוך על האישה בטבילתה בכלל, ובהקשר זה מתייחס הרב אפשטיין ל"נשים ילדות מבוהלות" לעומת בעלת התפקיד

12 הרב מרדכי גרוס (שיעורי טהרה, עמ' תמו) כתב שהמקור להשגחה כללית על הטבילה מצוי בלשון הכלבו הנזכרת לעיל: "אם טבלה יפה".

(ה"טוקעריין"¹³) שכנראה עולה עליהן בשנים ובניסיון. בעוד לגבי השיער כתב הרב אפשטיין כי כך "כתבו רבותינו", לגבי ה"טוקעריין" כתב כי זהו "מנהג פשוט בכל תפוצות ישראל".

בהמשך דבריו הביא הרב אפשטיין את דעתו של מהרש"ק, שהתיר בשעת הדחק לטבול ללא כל ליווי ובלבד שהאישה זריזה ומסוגלת לוודא ששערה כולו שהה במים; וכל זאת על בסיס הבנה עקרונית של מערכת היחסים בין הטובלת למלווה: "להטובלת התורה האמינה והיא להעדפה בעלמא מבקשת אחרת להשגיח עליה". כפועל-יוצא מתפיסה זו דחה הרב אפשטיין את סברתו של ה'סדרי טהרה' בעניין נאמנות עד אחד וההתייחסות ל"אתחזק איסורא" שכאן; לדעת הרב אפשטיין המלווה אינה משמשת כעדה אלא כמסייעת לטובלת וכבאת כוחה - "להעדפה בעלמא".

דברי 'ערוך השולחן' מגדירים שתי פונקציות עיקריות בתפקיד הבלנית כפי שאנו מכירים אותו כיום:

1. קיום תקנת הראשונים לצפייה בשערה של הטובלת לבל יצוף בלא שהטובלת תשים לב. בתקנה זו דנו ראשונים ואחרונים והיא נפסקה להלכה ב'שולחן ערוך'; ולפי רוב הפוסקים היא אינה מעכבת (למעט ה"ב"ח ור' עקיבא איגר). באין אישה שתצפה בשיער, ניתן להמיר את הליווי הממשי בכריכת השיער בדבר שאינו חוצץ על מנת לוודא שכל שערותיה נכנסו למים.

2. מנהג שפשט בתפוצות ישראל - השגחה כללית על הטבילה על ידי אישה מנוסה. לדבריו זהו מנהג שנוצר כדי לסייע לנשים צעירות שהטבילה הייתה קשה להן, בפרט בהתחשב בתנאי הטבילה הקשים בתקופתו (בלארוס, המאה ה-19).

בין כך ובין כך, לדעת 'ערוך השולחן' אין מדובר בחיוב מוחלט הנכון בכל עת ובכל זמן, ולראיה ציין בהמשך דבריו לדעת מהרש"ק שנטה להתיר בשעת הדחק ל"אישה זריזה" טבילה לבדה אף ללא כריכת השיער והסתפק בכך שהאישה תתפוס את שערה בידיה.¹⁴ דברי 'ערוך השולחן' מניחים את התשתית לדיון בטיב התפקיד שאותו ממלאת האישה המתלווה לטובלת - ובפרט כאשר אין מדובר בליווי אקראי אלא באישה שתפקידה הקבוע הוא לעמוד על גב הנשים בעת הטבילה.

דברי 'ערוך השולחן' משקפים את המעבר המציאותי מצורך נקודתי, שמטרתו לוודא שאין שיער צף, אל מצב שבו המנהג הרווח הוא שנשים אינן טובלות לבדן והאישה

13 מילה באידיש שמשמעותה המילולית: לוקחת (מכניסה) פנימה. 'טוק' - לוקחת, 'עריין' - פנימה.
14 כאשר האישה תופסת את שערה בידיה, עליה לשחרר את השיער אחר שהוא נכנס למים על מנת שלא לטבול כשידיה מקופלות. נשים רבות ששיערן ארוך נוהגות כך כטבילתן גם כשיש בלנית העומדת וצופה בהן.

המתלווה אליהן בעת הטבילה מוגדרת כבעלת תפקיד. המנהג הרווח יצר אפוא מציאות שלפיה הגם ששיטות הראשונים בדבר הצורך בליווי המשמש כמעין עדות נדחו מהלכה, בפועל המלווה הפכה למשיחה על הטבילה. מעיוננו מוכח שצורה זו היא ביטוי למענה שנוצר בשטח ואין זה חיוב על פי דין.

ו. הבלנית: תפקידים נוספים

הפוסקים התייחסו לתפקידים נוספים שאותם ממלאת בפועל האישה העומדת על גב הטובלות.

הרמ"א (שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קצח, סעיף מח) כתב שיש לאישה לוודא שאחר טבילתה תפגוש בחברתה ולא בחיה טמאה.¹⁵ יש שקשרו בין נוכחותה של הבלנית במקווה לבין דין זה, שכן כאשר הבלנית נוכחת במקווה אין חשש לראיית חיה טמאה קודם המפגש עם אדם מישראל.

אכן, האחרונים כתבו כי דין זה אינו מעכב, וכשהאישה טובלת לבדה ויודעת שאין לה אפשרות להימנע מראיית חיה טמאה אחר הטבילה - אל לה להימנע מלטבול, ותחת הפגישה עם חברתה תצייר במחשבתה את צורת בעלה.¹⁶ בימינו סביר יותר שבעלותה מהטבילה או בצאתה מהמקווה תפגוש הטובלת נשים אחרות (הבאות למקווה) ללא קשר לנוכחות הבלנית.

תפקיד נוסף המוטל בפועל על הבלנית התבאר בדבריו של הרב דוד שלמה אייבשיץ, בעל 'לבושי שרד', הרואה ב"האשה העומדת על הנשים" אחראית בפועל על כשרותו של המקווה:

על כן ראוי שייתן לאישה העומדת על הנשים בעת טבילה מדה של עשרה גודלין למען תדע ליזהר בדבר ויזהירנה שאם לא יהיה כל כך ממעל לטבורה של הטובלת לא תטבול אלא אם כן תוכל לשכב לארץ בתוך המים... וגם בכל דיני הטבילה החיוב מוטל על כל מורה להזהיר תמיד להאישה העומדת על הטבילה ולא יסמוך במה שהזהירה פעם אחת רק יהיה רגיל בכך.

(הרב דוד שלמה אייבשיץ, לבושי שרד; הובא בפתחי תשובה,

יורה דעה, סימן קצח, ס"ק כא)

15 הגר"א (ביאור הגר"א, יורה דעה, סימן קצח, ס"ק נט) הזכיר את המקור לכך באגדה על אמו של רבי ישמעאל כוהן גדול, שהובאה בספר הרוקח, סימן שיז ובשערי דורא, סימן כג.

16 הרב שרגא פייבל כהן, בדי השולחן, סימן קצח, ס"ק שעו.

שני התפקידים הללו - מפגש עם אישה אחר הטבילה, והשגחה על כשרות המקווה - אינם חלק מתפקיד המלווה המתואר בדברי הראשונים. למעשה, ניתן להיפגש עם אישה, וכן לוודא שהמקווה כשר, גם ללא כל נוכחות של בלנית בעת הטבילה. פוסקי דורנו כתבו על תפקידים נוספים המוטלים על הבלנית, ובכללם נטילת אחריות על כל דיני החציצה והטבילה; כאן גם נמצא את השימוש בשם המקובל כיום להגדרת התפקיד - 'בלנית'.¹⁷ ביחס לתפקידים אלו נראה שיש להבחין בין הנדרש על פי דין לבין הנהוג בפועל, הגם שאחדות מהנחיות הפוסקים מקנות גם למנהג מעמד מחייב ומציגות אותו כצורך הכרחי לשם כשרות הטבילה. הרב שמואל וואזנר כתב שמלבד הצפייה בשיער, תפקיד הבלנית הוא לוודא שהטובלת מוכנה לטבילה ועוד:

כך הייתה עיקר התקנה. אבל למעשה צריך גם שתבדוק אם קצצה ציפורניה ואם אין חציצה על גופה ואם טובלת בעמידה נכונה.

(הרב שמואל וואזנר, שיעורי שבט הלוי: הלכות נידה, סימן קצח, אות ד)

המילים "עיקר התקנה" מתייחסות להלכה שנפסקה ב'שולחן ערוך', שלפיה הבלנית צריכה לראות את שיער האישה; על כך מוסיף הרב וואזנר את הנדרש "למעשה". הנחיות אלו, המורות כי הבלנית צריכה לבדוק אם אין חציצה על גופה של האישה, אינן נזכרות בפוסקים לפני כן. הרב וואזנר אומנם אינו מציג אותן כחיוב המעוגן בהלכה, אך למעשה הוא מורה זאת כהנחיה מחייבת. להלן נעיין בהרחבה בדבריו.

הרב מרדכי גרוס, תלמידו של הרב וואזנר, מאריך בפירוט תפקידים אלו ומוסיף שעל הבלנית לשאול את האישה האם חפפה כראוי, אך מעיר שאין זה מעכב.¹⁸ עוד הוא כותב כי "עליה [=על הבלנית] לראות שאין על האישה חציצה כזו שאינה יכולה לראות בעצמה".¹⁹ הרב גרוס מציין תפקידים נוספים שהמשותף להם הוא ראיית הבלנית כאחראית הן על המקווה הן על הטבילה: חלק מהתפקידים טכניים (כפתיחת המקווה

17 בעוד המילה 'בלן' מופיעה במקומות רבים בדברי התנאים (משנה, שביעית ח, ה; מעילה ה, ד; כלים ח, ה; תוספתא [ליברמן], בבא מציעא יא, כז ועוד) כשם עצם במשקל 'קָפַל' ומתארת עיסוק מקצועי כדוגמת ספר ונגר, עד לעת האחרונה אין במקורותינו הטיה של שם זה לצורת נקבה ושימוש במונח 'בלנית'. הבלן הוא האדם המופקד על תפעול המקווה ותפקידו אינו כולל השגחה על הטבילה. יש לציין כי על פי רוב טבילת גברים כיום היא מנהג שאין בו חיוב הלכתי ולכן אין בו הקפדה יתרה בעניין חציצה. עם זאת, גברים הטובלים על מנת לעלות בטהרה להר הבית אינם ממנים אדם שישגיח על הטבילה הגם שטבילתם נדרשת להיות ללא חציצה. אכן, על פי רוב אצל גברים השיער קצר ואינו צפ במים.

18 הרב מרדכי גרוס, שיעורי טהרה, "עוד מתפקידי האחראית על המקווה", פרק יח, עמ' תמת.

19 שם, עמ' תמוז.

ונעילתו ודאגה לניקיון המקום ולהימצאות פריטים המועילים לחפיפה), וחלק מהם תוכניים (כחובה לדבריו שלא לאפשר טבילה לנשים לא נשואות²⁰).

הרב עובדיה יוסף התייחס לזוהתה של הבלנית כאישה נאמנה,²¹ והוסיף הערה ביחס ל"עיון הגוף" (כלומר ההתבוננות הטובלת בגופה על מנת לוודא שאין עליה חציצה הפוסלת את הטבילה). מכיוון שעיון הגוף מעכב את הטבילה ולדבריו "לא רבים יחכמו לדעת הלכה זו", הוא מטיל את החובה להיזהר בעיון הגוף של הטובלת על הבלנית. תחת הכותרת "תפקידי הבלנית" כתב הרב זכריה בן-שלמה את הדברים הבאים:

תפקידי הבלנית הם שניים: 1. לבדוק חציצות במקומות שאין האישה הטובלת יכולה לראות; 2. לבדוק טבילה שכל גופה ושערותיה יהיו בתוך המים. (הרב זכריה בן-שלמה, אורות הטהרה, עמ' 366)

הרב בן-שלמה אינו מבחין בין עיקר התקנה, צפייה בשיער (ואולי בגוף לאור דברי ה'דברי יציב' בעקבות ה'שערי דורא' וה'כלבו'), לבין בדיקת החציצות שאינה חלק מהתקנה; וזאת בשונה מדרכו במקומות אחרים בספרו (ראו לדוגמה שם, עמ' 368, בעניין מספר טבילות הנדרש) שבהם הוא מקפיד על הבחנה בין עיקר הדין לבין מה שאינו מעיקר הדין.

הרב שלמה לוי כותב כי עיקר תפקידה של הבלנית הוא לעמוד לצד המקווה ולבדוק ששערות האישה אינן יוצאות חוץ למים.²² הוא מציין כי נהוג במקומות רבים שהבלנית בודקת לפני הטבילה שאין לאישה חציצות על גופה; ומוצא בנוהג זה יתרון מפני שהבלנית רואה גם את חלקי הגוף שנסתרים מהאישה עצמה וכן משום שהבלנית היא אישה בעלת ידע. עם זאת, הוא מדגיש כי אין זו חובה מצד הדין, הוא מתייחס לעובדה שיש נשים שהדבר גורם להן "תחושה לא נעימה", וכן מבהיר כי האישה רשאית לקרוא לבלנית כאשר היא כבר במים וכך לצמצם את תפקיד הבלנית לממדיו המקוריים.

20 אומנם לא נזכר שם באיזה אופן אמורה הבלנית למנוע מהן את הטבילה ומה המקור לצורך בהתערבות זו.

21 הרב עובדיה יוסף, טהרת הבית, חלק ג, דיני חציצה, עמ' קעב, הע' נא. הוא כותב כי ההנחיה שלפיה המלווה צריכה להיות יהודייה ובוגרת באה להוציא גם נשים שמחללות שבת בפרהסיה או שאינן טובלות לנידתן. הוא מציין לדברי הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק א, סימן קה) שפסק שאין למנות אישה שאינה שומרת את דיני טהרת המשפחה לתפקיד הבלנית. הרב עובדיה יוסף הציב קריטריונים נוספים לנאמנות האישה המלווה ובכללם החובה להישמע להוראות הרב המקומי בעניין חינוך הילדים.

22 הרב שלמה לוי, שערי אורה, עמ' 187.

גם ב'ספר פועה' כתבו המחברים כי "יש מעלה בכך שהאישה תבקש מהבלנית לבדוק אותה לפני הטבילה".²³ עם זאת, הם מבחינים בין עיקר התקנה, המנוסחת בלשון "הבלנית צריכה לעמוד על גבי האישה הטובלת",²⁴ לבין התפקידים הנוספים שלגביהם ההתנסחות מופנית לטובלת עצמה (היא המבקשת מהבלנית את עזרתה ולא להפך) ועניינים אלה מוגדרים שם כמעלה שאינה מעכבת.

הרב שלמה לוי כותב במפורש כי הרחבת תפקיד הבלנית היא אפשרות בלבד וכי אין היא מחליפה את הטובלת שעליה מוטלת האחריות ההלכתית לכשרות טבילתה. דברים אלה מצוטטים ב'ספר פועה', ובשני הספרים מודגש שהאישה רשאית לקרוא לבלנית כאשר היא כבר במים (ב'ספר פועה' נאמרה אפשרות זו במקרה שבו "הטובלת מתביישת") ובכך לצמצם את תפקידה לממדיו המקוריים: צפייה בשיער ומניעת החשש שמא יצוף.

ז. דברי הרב וואזנר כבסיס להרחבת תפקיד הבלנית

הרב שמואל וואזנר התייחס להרחבת תפקידה של הבלנית כמעוגן בהלכה ולא רק כנהוג בפועל.²⁵ כאמור, הגר"א הסביר את ההקפדה לגבי גיל הבלנית בכך שקטן אינו נאמן "אפילו בדרבנן". באופן פשוט כוונתו היא שכל שכן בנידון דנן שהוא מדאורייתא; אך יש שביארו שהבחירה בביטוי "דרבנן" באה לכלול מצב שבו הטובלת נטרת מטומאה דרבנן, כגון טומאת כתם.²⁶ הרב וואזנר הציע שתוספת זו מורה שהאישה העומדת על גב הטובלת צריכה לראות אם על גוף הטובלת ישנה חציצה.²⁷ הדברים נאמרו כביאור לדברי הגר"א, ולא כהוראת הלכה, אך יש בהם ניסיון להצדיק את פעילותן של הבלניות גם בענייני חציצה.

23 הרב גבריאל גולדמן והרב מנחם בורשטיין, ספר פועה, כרך ראשון, חלק שלישי, פרקים יז-יח.
24 יש לציין כי לשון זו הפוכה לדברי הראשונים שבהם הדין מופנה לטובלת ("האישה צריכה שתעמוד אישה אחרת על גבה" או "אישה שטובלת צריכה להוליך עמה אישה יהודית"). היפוך דומה קיים בשימוש במילה 'להטביל'; ביחס לטבילה במקום שאין בלנית נכתב בספר פועה (שם, הע' כ; וכן בהע' גב ביחס לטבילה במקום שאינו מוסדר) כי "על הטובלת לקחת אישה אחרת שתטביל אותה...". השימוש בכינוי 'מטבילה' ביחס לבלנית הוא מטבע לשון נפוץ בציבור והוא משקף את התפיסה שלפיה האחריות מוטלת על הבלנית - תפיסה המשקפת את מעמדה של הבלנית כיום החורג מהמסגרת שההלכה הועידה לו.
25 ראו: הרב שמואל וואזנר, שיעורי שבט הלוי: הלכות נידה, סימן קצח, עמ' שני; הנ"ל, שו"ת שבט הלוי, חלק ו, סימן קלה, אות ז.
26 הרב שרגא פייבל כהן, בדי השולחן, סימן קצח, ס"ק תקפט.
27 החציצה נחשבת לאיסור דרבנן מפני שהחציצה המצויה היא בדרך כלל מכלל 'מיעוט המקפיד'. ראו: סוכה ו ע"ב; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קצח, סעיפים א-ב.

הרב וואזנר עוסק גם בעניין גיל הבלנית, ודוחה את דברי ה'סדרי טהרה' ו'ערוך השולחן' שכתבו כי נאמנותה של הבלנית נובעת מהיותה באת כוחה של הטובלת הנאמנת בעצמה. הרב וואזנר תומך את דבריו במציאות המורה שכאשר יש במקווה בלנית, הטובלת אינה שמה לב בעצמה לאופן טבילתה, לפחות לא באופן מספק דיו, והיא מעבירה את האחריות על הטבילה לידי הבלנית:

דידוע מהניסיון דרוב הנשים סומכות על האשה המטבלת, ואמנם כשאינן אשה על גבה שמה לב בעצמה ונאמנת, אך כשיש אשה אחרת היא סומכת על האשה ואינה שמה לב ואינה יכולה לקבוע איך טבלה...
(הרב שמואל וואזנר, שיעורי שבט הלוי: הלכות נידה, סימן קצח, עמ' שנא)

לדבריו, מציאות זו היא הסיבה לכך שאנו דורשים שהבלנית תהיה נאמנת מכוח עצמה ולכן היא אינה יכולה להיות קטנה.

דברי הרב וואזנר קשים בשני מישורים. ראשית, אם נוכחותה של אישה בעלת תפקיד במקווה מביאה לידי חוסר שימת לב של הטובלת, נראה שהפתרון הראוי הוא צמצום תפקידה של הבלנית למינימום ההכרחי והחזרת האחריות לידי הטובלת. הרב וואזנר מקבע את המצב ההפוך וטוען כי הפתרון הוא הרחבת תפקידה של הבלנית שנקראת לשים ליבה לכל אותם עניינים הקשורים בחציצה ובאופן הטבילה.

שנית, גם אם הבלנית שואלת את האישה בדבר חציצות, ואף מעיינת בגופה של הטובלת לפני הטבילה, סביר מאוד להניח שהיא אינה יכולה לדעת האומנם יש חציצה על גופה של הטובלת.²⁸ למעשה אין דרך - מציאותית או הלכתית - להסיר אחריות זו מעל כתפיה של הטובלת ולהעבירה לידיים זרות - בדומה לאחריותו של האדם על עולמו הרוחני וההלכתי בכל תחום אחר.

ה. יתרונות וחסרונות בפעילות הבלניות כיום

האחרונים התייחסו לפועלן של הבלניות בתחומים שמעבר לצפייה בשיעור כמעלה וכעזר בקיום מלא של מצוות הטבילה.

לאור דברי הרב וואזנר שבחנו לעיל יש לבחון את תקופתה של הנחה זו. בחלק לא־מבוטל מהמקוואות, את תהליך הטבילה כולו מנהלת אישה אחרת: לעיתים מדובר

28 קשה להניח לדוגמה כי הבלנית תוכל לדעת אם יש קשרים בשערה של הטובלת, זאת מעבר לאי־הנעימות וחוסר דרך ארץ הכרוכים בהתבוננות בגופה של אישה אחרת כאשר אין כל מניעה שהטובלת תעשה זאת בעצמה.

בקביעה מי תוכל לטבול; לעיתים בנוהג לעיין בגופה של הטובלת ולא לסמוך על האישה בעניין זה;²⁹ לעיתים בקביעה מי יכול להתלוות לטובלת (האם יכולה להתלוות לה חברה במקום הבלנית הקבועה? האם היא יכולה להכניס עימה תינוק לחדר?); ולעיתים בהכרעה בשאלות נוספות (כגון: האם היא יכולה לנהוג לפי פסקיו של רב שאינו מקובל על הבלנית או על המועצה הדתית במקום? האם היא יכולה לקבוע את מספר הטבילות לפי מסורת משפחתה ולא לפי המקובל במקווה? האם היא יכולה להתפלל כרצונה? כיצד תנהג בעניין הסרת חציצות?).

אומנם ישנן נשים שנוח להן שהבלנית נוטלת לידיה את האחריות על הטבילה ופוטרת אותן מטרת הנפש הכרוכה בכך; מהן יש שיעידו כי העובדה שהבלנית מאשרת את התהליך כולו מניחה את דעתן בנושא שעשוי להתלוות לו מתח הלכתי ונפשי.³⁰ עם זאת, מציאות זו בעייתית מכמה בחינות:

1. אחריותה של האישה על טבילתה: אין לבלנית אפשרות אמיתית לשאת באחריות על טבילתן של אישה אחרת, ואין נכון שהטובלת תעביר את אחריותה על קיום המצווה אל האישה המסייעת לה.

2. קיום המצווה במלואה: כשאר החובות שבין אדם לקונו, מצוות הטבילה היא מצווה המתקיימת בגוף אך הנפש שותפה בה.³¹ חויית הפרטיות חיונית ליכולת לייחד את המחשבה למצווה בלבד ללא צורך במתן דין וחשבון לאדם נוסף. אכן נוכחותה של אישה נוספת נדרשת מבחינת ההלכה, אך יש לשאוף לצמצם את מעורבותה למינימום הנדרש ולאפשר לאישה חויית פרטיות ככל האפשר.

3. תוצאות גלוות לפעילות היתר של הבלניות במקוואות: נשים רבות חוות את נוכחותה של הבלנית בכלל - ובפרט את מעורבותה הפעילה בתהליך - כהפרת האוטונומיה שלהן על גופן ועל עולמן הרוחני. השלכותיה של תחושה זו נעות בין אינחוח (שעשויה אף להיפתר במציאת מקווה נוח יותר מבחינה זו) לבין תחושת סלידה וריחוק נפשי מהטבילה. אצל נשים החשות מחויבות פחותה לתורה ולמצוות, החשש ממעורבותה של הבלנית הוא הגורם העיקרי להתרחקות מהטבילה והימנעות ממנה.

29 לעניין זה יש מקור בדברי הרב עובדיה יוסף; ראו לעיל.

30 נשים רבות חוות מתח קשה ביחס לפרטי ההלכות הקשורות בהלכות נידה בכלל ובהלכות הטבילה בפרט, ואצל נשים הסובלות מ־OCD מדובר במצוקה קשה.

31 כלשונו של הרב מרדכי אליהו (דרכי טהרה, פרק יח, סעיף כג): "תייחד האשה את מחשבותיה בזמן הטבילה להיטהר ולהזדכך גם בגופה וגם בנפשה".

ט. סיכום: הצעה לדפוס פעולה הלכתי מכבד

כפי שראינו בחלקו הראשון של המאמר, נוכחותה של אישה נוספת בעת הטבילה היא הדרך העדיפה מבחינה הלכתית. עם זאת, מעורבות נוספת של הבלנית אינה חלק מההלכה אלא הרחבה של התפקיד אם לפי דעות שה'שולחן ערוך' לא פסק כמותן אם כפתרון לבעיות שלעיתים אינן קיימות כיום.

נוכח כל האמור נראה להציע את דפוס הפעולה הבא:

1. הבלניות - שרובן ככולן נשים יקרות המסורות למצוות טהרת המשפחה ושואפות להרבות טוב, ויש להן נכונות לעבוד בשעות לא־נוחות ובעבודה שאינה מבוקשת ואינה מתגמלת כראוי (והלוואי שיחול שינוי גם בשני תחומים אלו) - יודרכו כמקובל, להארת פנים ומתן מקום לכל טובלת.
2. ניתן לנסח פנייה מקדימה (בעל־פה או בכתב) שלפיה תדע הבלנית האם האישה מבקשת מתן מקום בלבד וסיוע בקיום המצווה, או שהיא מעוניינת בעזרה נרחבת שעשויה לכלול גם שאלות תזכורת ועזרה בעיון הגוף. עזרה זו צריכה להיות מוצגת כאפשרות בלבד ולא ככרירת מחדל (שכדי להימנע ממנה נדרשת האישה להיות אקטיבית ואסרטיבית בתוך סיטואציה עדינה מאוד).
3. נוהל זה כבר נקבע למעשה כחלק מההנחיות הרשמיות הניתנות לבלניות, אך בעקבות ההפנמה של הגישה שלפיה הבלנית אחראית על כשרות תהליך הטבילה כולו, קשה כיום לבלניות לפטור עצמן מהצורך לוודא שכל הפרטים הקשורים בקיום נכון של ההלכה אכן התבצעו כנדרש.
4. הבלנית יכולה להציע מיוזמתה להיכנס לחדר רק בזמן שהאישה במים ולאשר את שקיעת השיער במים ותו לא, כמקובל גם כיום במקוואות שבהם הרב המקומי הורה כן והבלניות הסכימו לנהוג כהדרכתו.
5. במידה שהאישה מביעה את רצונה לטבול לבדה, אף ללא צפייה בשערה, קשה למצוא צידוק הלכתי המאפשר למנוע זאת ממנה.³²
6. הנשים הטובלות יכולות גם הן - בהארת פנים ובהכרת הטוב - לפנות לממונה על המקווה ולהודיע לה מה טיב הסיוע שהן מבקשות.

32 במסגרת מאמר זה לא אכנס לדיון הרחב בגדרי החובה למנוע אדם מעבירה במסגרת איסור 'לפני עיוור לא תיתן מכשול', אך אציין כי לא ניתן לומר שיש עבירה בטבילה ללא ליווי. כמו כן, הבלנית אינה מתבקשת אלא להימנע מכניסה לחדר הטבילה - ובכך אינה נוטלת חלק במעשיה של הטובלת שהמצווה מוטלת על שכמה.

כך תתאפשר טבילה הנאמנת למסורת הפסיקה ומכבדת את פרטיותה של הטובלת, את גופה ואת נפשה; וכך יתקיימו בנשים הטובלות דברי ר' עקיבא:

אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרין? מי מטהר אתכם? אביכם שבשמים, שנאמר: "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם" (יחזקאל לו, כה), ואומר: "מקוה ישראל ה' " (ירמיה יז, יג). מה מקוה מטהר את הטמאים, אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל.

(משנה, יומא ה, ח)